

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.13:341.1(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v5.2025.17>**Р. В. Бараннік**

кандидат юридичних наук, доцент,
в.о. завідувача та доцент кафедри кримінального права
та правоохоронної діяльності
Запорізького національного університету
orcid.org/0009-0008-1202-5535

ОЦІНОЧНІ ПОНЯТТЯ ЯК ДЖЕРЕЛО ПРАВОВИХ КОЛІЗІЙ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: УКРАЇНСЬКА ПРАКТИКА ТА МІЖНАРОДНІ ПІДХОДИ

Стаття присвячена дослідженню проблеми виникнення та подолання правових колізій у кримінальному процесуальному праві України, що зумовлені використанням оціночних понять. Автор обґрунтовує, що такі колізії мають подвійний характер: вони виникають як через недосконалість правотворчої техніки, так і через різноспрямованість судової та правозастосовної практики. Відсутність чітких критеріїв тлумачення оціночних термінів створює ризик неоднакових результатів застосування норм у подібних фактичних ситуаціях, що потенційно порушує принцип рівності перед законом та вимоги справедливого суду, гарантовані Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. На основі аналізу практики Європейського суду з прав людини, Міжнародного кримінального суду, Міжамериканського суду з прав людини та Міжнародного трибуналу по колишній Югославії розкрито механізми автономного тлумачення, юрисдикційної безперервності, комплементарності та контролю відповідності, які ці інституції застосовують для вирішення конфліктів між національним і міжнародним правом. Особливу увагу приділено рішенням ЄСПЛ у справі “Міхалаче проти Румунії”, де Суд сформував критерії визначення “кримінального обвинувачення” та “остаточного вироку”, а також підходам МКС у справі щодо Філіппін, що стосувалися меж державного суверенітету та принципу комплементарності. Аналіз рішення у справі “Тельман проти Уругваю” демонструє, як міжнародне право переважає внутрішні акти амністії, несумісні з *jus cogens* та зобов’язаннями держави. У статті доведено, що оціночні поняття можуть виступати каталізатором правових колізій, але за умови їх належного тлумачення вони забезпечують адаптивність правозастосування і сприяють формуванню ефективних підходів до подолання суперечностей. Автор пропонує поєднання правотворчого та правозастосовного механізмів як оптимальну модель мінімізації ризиків колізій у кримінальному судочинстві.

Ключові слова: правові колізії, оціночні поняття, кримінальний процес, міжнародні суди, автономне тлумачення

Barannik R. V. EVALUATIVE CONCEPTS AS A SOURCE OF LEGAL CONFLICTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS: UKRAINIAN PRACTICE AND INTERNATIONAL APPROACHES

The article examines the emergence and resolution of legal conflicts in the criminal procedural law of Ukraine caused by the use of evaluative legal terms. It is argued that such conflicts arise both from legislative drafting deficiencies and from the inconsistent application of evaluative concepts by investigators, prosecutors and courts. The lack of clear statutory criteria for interpreting such terms generates the risk of divergent outcomes in similar cases, which may undermine the principle of equality before the law and the guarantees of a fair trial ensured by the International Covenant on Civil and Political Rights and the European Convention on Human Rights. Based on the practice of the European Court of Human Rights, the International Criminal Court, the Inter-American Court of Human Rights and the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, the article analyses mechanisms such as autonomous interpretation, temporal jurisdictional continuity, complementarity and control of conventionality used to resolve conflicts between domestic and international legal systems. Special attention is given to the ECtHR judgment in *Mihalache v. Romania*, which clarified the criteria for determining a “criminal charge” and a “final decision”, as well as to the ICC decision in the Philippine situation regarding the limits of state sovereignty and the scope of complementarity. The analysis of *Gelman v. Uruguay* illustrates the primacy of international human rights law over domestic amnesty laws incompatible with *jus cogens* obligations. The article demonstrates that evaluative concepts may act as catalysts of legal conflicts, yet when properly interpreted they enhance adaptability and support effective mechanisms for resolving normative inconsistencies. The author concludes that a combined legislative and judicial approach represents the optimal strategy for reducing the risks associated with conflicts in criminal proceedings.

Key words: legal conflicts; evaluative terms; criminal procedure; international courts; autonomous interpretation.

Постановка проблеми. Проблематика правових колізій у кримінальному процесуальному праві України є особливо гострою в умовах інтенсивних трансформацій законодавства та збільшення ролі міжнародних стандартів у сфері правосуддя. Використання оціночних понять у кримінальному процесі забезпечує гнучкість та адаптивність правозастосування, однак водночас створює ризики неоднакового тлумачення норм і суперечливих результатів у подібних справах. Такі розбіжності можуть суттєво впливати на реалізацію принципів правової визначеності, рівності перед законом і справедливого судового розгляду. Крім того, колізії, що виникають через оціночні категорії, здатні спричинити порушення міжнародних зобов'язань держави, зокрема положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває аналіз підходів міжнародних судових інституцій, які виробили ефективні механізми тлумачення та застосування права для подолання нормативних суперечностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі проблемі колізій кримінального процесу присвячено значну кількість досліджень, що охоплюють питання правотворчої техніки, методології тлумачення норм, формування судової практики та взаємодії національного й міжнародного права. Дослідники підкреслюють, що оціночні поняття є одночасно необхідним інструментом юридичної техніки й одним із найпоширеніших чинників виникнення суперечностей у застосуванні процесуальних норм. Значний внесок у розробку механізмів вирішення таких конфліктів зроблено міжнародними судовими інституціями. Практика ЄСПЛ демонструє важливість автономного тлумачення понять “кримінальне обвинувачення”, “покарання”, “остаточність рішення”, що дозволяє долати колізії між національним законодавством і міжнародними стандартами. Рішення Міжнародного кримінального суду формують підходи до юрисдикційної безперервності та комплементарності, тоді як практика Міжамериканського суду з прав людини демонструє пріоритет імперативних норм міжнародного права над внутрішніми актами. Матеріали МТКЮ становлять важливий внесок у доктрину співвідношення національної та міжнародної юрисдикції. Сукупно ці напрацювання формують системне наукове підґрунтя для аналізу правових колізій, що виникають у кримінальному судочинстві України.

Метою статті є комплексний аналіз природи, причин і механізмів подолання правових колізій у кримінальному процесуальному праві України, що виникають внаслідок використання оціночних понять, із залученням прецедентної практики міжнародних судів. Для досягнення мети поставлено такі завдання: показати вплив оціночних понять у кримінальному процесуальному праві на виникнення правових колізій; проаналізувати ризики порушення міжнародних стандартів справедливого суду, пов'язані з колізіями норм; дослідити

ключові рішення ЄСПЛ, МКС, Міжамериканського суду та МТКЮ, що демонструють підходи до подолання нормативних суперечностей; визначити доктринальні та практичні механізми автономного тлумачення, комплементарності та контролю відповідності; сформулювати рекомендації щодо вдосконалення правотворчого та правозастосовного підходів до мінімізації колізій у кримінальному судочинстві України.

Виклад основного матеріалу. Говорячи про вплив колізій у кримінальному процесуальному праві, можна виділити декілька потенційних наслідків. По-перше, колізії, в тому числі спричинені оціночними поняттями, є ймовірним джерелом порушення міжнародних зобов'язань держави. Україна, як правова держава, що слідує примату міжнародного права, взяла на себе ряд міжнародних зобов'язань, ратифікувавши міжнародні договори. До них належить Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. Зокрема, ст. 14 встановлює, що всі люди є рівними перед судами та трибуналами. Кожен має право на справедливий і відкритий розгляд своєї справи компетентним, незалежним і неупередженим судом, створеним відповідно до закону, – як у разі пред'явлення кримінального обвинувачення, так і при вирішенні його прав чи обов'язків у цивільному процесі [1]. Відповідно, на державу покладене зобов'язання належним чином забезпечити здійснення правосуддя. Основна мета – збереження рівності людей перед судами. Наявність колізій, в тому числі тих, що зумовлені оціночними поняттями, теоретично створює ситуацію, коли до однієї особи чи групи осіб застосовується норма одного змісту, до іншої особи чи групи осіб – норма протилежного змісту.

Крім того, ми можемо констатувати, що наявність зумовлених оціночними поняттями правових колізій може привести до порушення міжнародних зобов'язань України, взятих на себе внаслідок ратифікації Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Так, відповідно до ст. 6 кожен має право на справедливий розгляд справи судом. Справедливість, котра сама по собі є змістовно широким, оціночним поняттям, передбачає необхідність об'єктивності і безсторонності. Об'єктивність і безсторонність вимагають, щоб суд не схилився до позиції однієї зі сторін у справі на основі власної суб'єктивної зацікавленості чи об'єктивних умов, що виникли в державі.

Цікавим є питання ролі Європейського суду з прав людини в сфері подолання колізій. Рішення Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) у справі Міхалаке проти Румунії (заява № 54012/10) є визначальним прикладом того, як Суд вирішує правові колізії, що виникають у результаті спроб національних систем піддати осіб подвійному покаранню за одне й те саме діяння. Центральне питання стосується дотримання принципу *ne bis in idem*, закріпленого в статті 4 Протоколу № 7 до Конвенції, який забороняє повторний судовий розгляд або повторне покарання особи, яка вже була остаточно виправдана або засуджена. Щоб подолати колізію, котра виникає між внутрішньою класифікацією покарань дер-

жав та вимогами Конвенції, ЄСПЛ використовує інструмент автономного тлумачення, наполягаючи на тому, що такі терміни, як «кримінальне обвинувачення» та «остаточний вирок», повинні тлумачитися в значенні Конвенції, незалежно від їхнього визначення у національному законодавстві. Держави не можуть ухилитися від своїх зобов'язань, просто перейменувавши покарання, що по своїй суті є кримінальними, на «адміністративні» або «дисциплінарні».

Для цієї автономної класифікації Суд застосовує три критерії Енгеля: правову класифікацію за внутрішнім законодавством; саму природу правопорушення; та характер і ступінь суворості потенційного покарання. У справі Міхалаче заявник спочатку був підданий постанові прокурора про припинення кримінального провадження, яка включала накладення та сплату адміністративного штрафу. Згодом прокуратура вищого рівня скасувала цю постанову та поновила кримінальне провадження, що в кінцевому підсумку призвело до засудження заявника за ті самі факти. ЄСПЛ встановив, що початкова адміністративна санкція була достатньо каральною і мала характер «кримінального обвинувачення» за критеріями Енгеля, а рішення прокурора було винесено після оцінки обставин справи та обґрунтованості вини, що, таким чином, становило «визнання винним» для цілей Конвенції.

Ключовим елементом у вирішенні колізії було визначення «остаточного» характеру першого рішення. Незважаючи на те, що румунське законодавство дозволяє вищому прокурору скасувати постанову *ex officio* (за власною ініціативою) без обмеження в часі, ЄСПЛ рішуче постановив, що рішення є «остаточним» для цілей *ne bis in idem* після вичерпання звичайних засобів правового захисту, доступних сторонам. Суд провів чітке розмежування між цими звичайними засобами правового захисту та надзвичайними заходами, доступними прокуратурі без обмежень у часі. Дозвіл державі одноосібно скасовувати свої попередні рішення за допомогою таких надзвичайних повноважень підривав би принцип правової визначеності, притаманний гарантії *ne bis in idem*. Отже, ЄСПЛ визнав, що поновлення кримінального переслідування становило повторний розгляд справи за тим самим злочином, що призвело до порушення статті 4 Протоколу № 7, тим самим надавши пріоритет ефективному захисту прав особи над формальною класифікацією внутрішнього права [2].

Питання вирішення правових колізій часто стає об'єктом уваги міжнародних судових інституцій. Розглянемо декілька важливих прецедентів.

Апеляційна палата Міжнародного кримінального суду у своєму рішенні щодо ситуації в Республіці Філіппіни (ICC-01/21-64, 18 липня 2023 року) розглянула одне з найважливіших колізійних питань у практиці міжнародного кримінального правосуддя. Постало питання, чи може Суд відновити розслідування передбачуваних злочинів, скоєних під час так званої «війни з наркотиками», після того, як Філіппіни вийшли з Римського статуту в березні 2019 року. Державні органи

стверджували, що вихід з-під юрисдикції позбавив Суд юрисдикції і що внутрішні провадження тривають, посилаючись на принцип комплементарності як підставу для заборони втручання МКС.

Вирішуючи цю колізію, Апеляційна палата підтвердила, що вихід з Римського статуту не позбавляє Суд юрисдикції щодо злочинів, скоєних під час членства держави в Міжнародному кримінальному суді. Суд пояснив, що його компетенція визначається принципом *ratione temporis*, тобто юрисдикція поширюється на дії, вчинені під час членства, і не може бути скасована ретроактивно наступним актом денонсації. Такий підхід ефективно запобігає тимчасовій колізії юрисдикції між МКС та державою, що вийшла зі Статуту.

Крім того, Апеляційна палата проаналізувала принцип комплементарності (статті 17 та 20 Римського Статуту), який регулює відносини між міжнародною та національною юрисдикціями. Вона постановила, що наявність внутрішніх проваджень не виключає автоматично втручання МКС, якщо такі провадження не є справжніми, тобто якщо національна система не має наміру і не здатна розслідувати та притягнути до відповідальності винних. Палата підкреслила, що критерій доповнюваності не є формальним: важливо, чи дійсно національні органи влади прагнуть притягнути винних до відповідальності. Застосувавши цей суттєвий критерій, Суд вирішив горизонтальну колізію юрисдикції між МКС та національними судами, надавши пріоритет ефективному правосуддю над претензіями на суверенітет.

Міжнародний кримінальний суд управляє потенційними колізіями юрисдикцій шляхом поєднання тимчасової юрисдикційної безперервності та функціональної комплементарності. Перше забезпечує стабільність мандата Суду незалежно від політичних змін у державах-учасниках, а друге врівноважує автономію національних юрисдикцій з інтересами міжнародного співтовариства у припиненні безкарності. З практичної точки зору, рішення у справі Філіппін заважає державам використовувати вихід з договору або номінальні внутрішні розслідування як інструменти для уникнення міжнародного контролю [3].

У знаковій справі «Гельман проти Уругваю» Міжамериканський суд з прав людини зіткнувся з правовою колізією між внутрішнім законодавством про амністію та імперативом міжнародного права у сфері прав людини. Суть колізії полягала у сумісності Закону Уругваю про закінчення терміну дії (Закон № 15.848) з міжнародними зобов'язаннями держави за Американською конвенцією з прав людини та іншими відповідними договорами, зокрема в контексті розслідування та покарання за серйозні порушення прав людини, а саме за насильницьке зникнення осіб. Рішення Суду щодо цієї колізії стало підтвердженням ієрархії норм у рамках Міжамериканської системи. Ним встановлено, що внутрішні правові інструменти не можуть слугувати перешкодою для виконання фундаментальних міжнародних зобов'язань.

Ця суперечність була яскраво виражена у фактичних обставинах справи. Насильницьке зникнення Марії Кладії Гарсія Іруретагойена де Гельман, особливо тяжкий злочин, ускладнений її вагітністю на пізньому терміні, а також подальше викрадення та приховування особи її дочки Марії Макарені Гельман, становили тривале та багаторазове порушення прав людини. Однак розслідування та судове реагування держави систематично блокувалися Законом про строк давності. Цей закон, прийнятий у 1986 році під час переходу Уругваю до демократії, фактично позбавив державу права карати військових і поліцейських за злочини, скоєні під час де-факто режиму, встановивши особливу процедуру, за якою виконавча влада визначала, чи може конкретна справа бути розслідувана в судовому порядку. Застосування цього закону призвело до неодноразового закриття розслідування справи Гельмана, створивши режим безкарності, який тривав десятиліттями і прямо суперечив правам жертв на справедливість і правду.

Аргументація Суду щодо вирішення цієї колізії ґрунтується на складній судовій практиці, яку він послідовно розвивав. Трибунал розпочав з підтвердження фундаментального характеру обов'язку держави розслідувати та, у разі необхідності, карати серйозні порушення прав людини. Цей обов'язок, що випливає зі статей 1(1), 8 та 25 Американської конвенції, є обов'язком щодо правових засобів, і повинен бути прийнятий державою як юридичний обов'язок, який має виконуватися *ex officio*, серйозно, неупереджено та ефективно. У випадках насильницьких зникнень це зобов'язання посилюється через безперервний характер злочину, який триває доти, доки не буде з'ясовано долю або місцезнаходження жертви. Суд підкреслив, що практика насильницьких зникнень становить множинне і безперервне порушення кількох захищених прав і набула статусу *jus cogens*, що ставить її на вершину міжнародного правового порядку. Отже, відповідний обов'язок розслідувати та карати винних є настільки ж імперативним.

На цьому тлі Суд висловив свою остаточну позицію щодо несумісності законів про амністію з Американською конвенцією. Він постановив, що такі закони, як уругвайський Закон про закінчення строку давності, які мають на меті перешкоджати розслідуванню та покаранню осіб, відповідальних за серйозні порушення прав людини, є неприпустимими. Вони є несумісними з буквою і духом Конвенції, оскільки порушують обов'язки держави гарантувати права (стаття 1(1)), забезпечувати судовий захист (стаття 25) та забезпечувати судові гарантії (стаття 8). Крім того, захищаючи винних, такі закони порушують право жертв на доступ до правосуддя та, що нерозривно пов'язане з цим, право знати правду про події. Суд аргументував, що ці закони не мають юридичної сили і не можуть бути використані як виправдання для невиконання міжнародних зобов'язань. Цей висновок не є ізольованою позицією, а твердо підкріплений послідовною судовою практикою самого Суду, Міжамериканської комісії з прав людини та різних органів ООН з прав людини, які одноставно засуджу-

ють амністію за злочини як таку, що сприяє безкарності та порушує фундаментальні норми.

Отже, вирішення колізії було досягнуто шляхом підтвердження верховенства міжнародного права у сфері прав людини над суперечливим внутрішнім законодавством. Суд чітко заявив, що коли держава ратифікувала міжнародний договір, такий як Американська конвенція, всі її органи, включаючи судову владу, підпорядковуються йому. Національні судді зобов'язані здійснювати «контроль відповідності» (*control de convencionalidad*), забезпечуючи, щоб внутрішні закони тлумачилися та застосовувалися відповідно до міжнародних зобов'язань держави [4].

Вирішення правових колізій здійснювалося зокрема Міжнародним трибуналом по колишній Югославії. У проміжній апеляції Тадіча щодо юрисдикції (МТКЮ, 2 жовтня 1995 р.) Апеляційна палата безпосередньо розглянула та вирішила фундаментальну правову колізію щодо відносин між повноваженнями Міжнародного трибуналу та повноваженнями національних правових систем. Захист стверджував, що МТКЮ не був створений на законних підставах і що його верховенство над національними судами створювало неприпустиму колізію з національною юрисдикцією. Апеляційна палата відхилила цю заяву, постановивши, що Трибунал був законно створений відповідно до Розділу VII Статуту ООН і що Рада Безпеки мала повноваження створити судовий орган як захід, необхідний для підтримання міжнародного миру та безпеки. Підтвердивши верховенство Трибуналу, Палата роз'яснила, що в ситуаціях, коли національна та міжнародна юрисдикції перетинаються, МТКЮ має право вимагати від держав відкласти свої провадження, якщо це необхідно для виконання його мандату. Таким чином, рішенням було вирішено юридичну колізію між конкуруючими юрисдикціями на користь міжнародного трибуналу, встановивши, що зобов'язання, які випливають із Статуту ООН, мають перевагу над суперечливими внутрішніми нормами. Це рішення стало знаковим прецедентом для вирішення колізії юрисдикції в міжнародному кримінальному праві та зміцнило доктринальну основу діяльності трибуналів, уповноважених Радою Безпеки [5].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проблема правових колізій, що виникають у зв'язку з використанням оціночних понять у кримінальному процесуальному праві України, має комплексний характер і виявляє як недоліки правотворчої техніки, так і труднощі правозастосування. Використання оціночних понять є інструментом гнучкості правового регулювання, але в той же час – потенційним джерелом колізій правових норм, оскільки відсутність чітких критеріїв їх тлумачення створює можливість протилежного тлумачення змісту норм.

Хоча оціночні поняття та правові колізії не збігаються ані за походженням, ані за характером, аналіз показує, що оціночні поняття можуть все ж впливати на виникнення або сприйняття правових колізій на практи-

ці. Притаманна оціночним термінам двозначність може призвести до розбіжностей в інтерпретації з боку різних суб'єктів правозастосування, включаючи слідчих, прокурорів, адвокатів та суддів. Коли така розбіжність досягає рівня, на якому практичні результати застосування однієї і тієї ж норми стають суперечливими, ситуація може нагадувати конфлікт між нормами, навіть якщо формально суперечність виникає в межах однієї норми.

Нами доведено і проілюстровано на прикладі, що оціночні поняття можуть виступати каталізатором правових колізій. Водночас, оціночні поняття не слід вважати негативним явищем. За умови належного тлумачення вони забезпечують адаптивність правозастосування до конкретних обставин, що в свою чергу допомагає вирішити проблему наявності колізій.

Ефективне подолання таких колізій може відбуватися двома шляхами: 1) правотворчому; 2) правозастосовному.

Колізії можуть виникати не тільки між правовими нормами, а й між доктринальними ідеями. Це пов'язано з наявністю різних наукових шкіл, що не однаково підходять до дискусійних питань кримінального процесуального права.

Відповідно, хоча використання оціночних понять є законним і часом незамінним прийомом юридичної техніки, їх наявність вимагає підвищеної уваги до тлумачення норм кримінального процесуального права.

Ставки у кримінальному правосудді є особливо високими, оскільки наслідки неправильного тлумачення можуть вплинути на основні права і свободи, включа-

ючи особисту свободу, процесуальні гарантії та захист осіб від незаконних обмежень. У ситуаціях, коли оціночні поняття співіснують з суперечностями правового регулювання або коли судова практика ще не встановила послідовних критеріїв тлумачення, ризик непослідовності збільшується. Такі умови можуть сприяти виникненню фактичної правової колізії, навіть за відсутності явного протиріччя між правовими нормами.

Література

1. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII (2148-08) від 19.10.73. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 17.11.2025).
2. European Court of Human Rights. Case of Mihalache v. Romania. (08.07.2019). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-194523%22%5D%7D> (дата звернення 21.11.2025).
3. Office of the Prosecutor. Prosecution's response to the Philippine government's appeal brief against "authorisation pursuant to article 18(2) of the Statute to resume the investigation" (ICC-01/21-65 OA). URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/0902ebd180afa10a.pdf>. (дата звернення 21.11.2025).
4. Inter-American Court of Human Rights. Case of Gelman v. Uruguay. (24.02.2011). URL: https://www.corteidh.or.cr/docs/casos/articulos/seriec_221_ing.pdf (дата звернення 21.11.2025).
5. International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. Prosecutor v. duško tadić: Decision on the defence motion for interlocutory appeal on jurisdiction. (02.10.1995). URL: <https://www.icty.org/x/cases/tadic/acdec/en/51002.htm> (дата звернення 21.11.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 15.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 12.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025